

TÜRK TARIM KOOPERATİFLERİNİN FİNANSMANI VE DEVLET

Doç. Dr. AYHAN TAN (*)

I. GİRİŞ

Yakın geçmişte gelişmekte olan ülkelerin sanayi kesimi üzerindeki aşırı dikkatleri kalkınmada büyük bir potansiyele sahip tarım kesiminin ihmaline neden olmuştur. Tarımda yeni ve daha üstün üretim olanakları yaratılmadan ekonomik kalkınma tamamlanmış olmayacaktır. Ekonomi tarihçileri tarımsal üretimi artırmadan sanayileşmenin gerçekleştirildiği başarılı bir kalkınma örneği veren bir ülke örneğinin olmadığı görüşünde birleşmektedirler. Türk Tarım Sektörünün yeri, önemi ve içinde bulunduğu durum, gerek barındırdığı nüfus gerekse ulusal gelir ve dış satımdaki yüksek payla görülebilir. Buna karşılık bu sektörün genel panoraması, geleneksel yöntemle üretim yapan, yeterli kapital yatırımı yapamayan ve zayıf pazarlama olanakları sonucunda düşük düzeyde üretim ve gelir yaratan bir görünümündedir. Geleneksel biçimde varlığını hâlâ devam ettiren çoğunluğu çok küçük parçalara bölünmüş toprak mülkiyeti ve kullanım sistemi, toprağın uzun dönemde verimliliğini artırmak için bir güvence ve teşvik faktörü olamamaktadır.

Yukarıda kısaca değinilen sorunların büyük kısmı dünyadaki benzer örnekleri içinde çözümlenebilir. Örneğin, toprak reformu ve kooperatifleşme ülke yöneticilerince yapılabilecek işlerdir.

Kelime olarak işbirliğini vurgulayan kooperatifi yasal olarak tanımlamak ekonomik yönden tanımlamaktan daha kolaydır. Değişik kimselerin değişik kooperatif tanımları bulunması yanında genelde kooperatifleri ekonomik gücü zayıf olan bireylerin birlikte çaba ve karşılıklı yardım ilkeleriyle ekonomik sömürüden kurtulmalarını sağlamak için kurulan örgütler olarak tanımlamak olanaklıdır.

(*) Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi ve K.Ü. İşletme Fakültesi Kurucu Öğretim Üyesi.

Tarım sektörümüzün planlanmasında ve tarımsal üretimin ulusal ekonominin gerekleri doğrultusunda hedeflendirilmesinde kooperatifler biçiminde örgütlemek ve kooperatifleri etkin bir araç olarak kullanmak önem kazanmaktadır. Bir taraftan kooperatiflerden tarım sektörünün gelişmesinin hızlandırılmasında geniş ölçüde yararlanılabileceğini savunurken, öte yandan bu yöntemin tek başına «sihirli bir değnek» olmadığını ve bu kesimin ekonomik sorunlarının ulusal ekonomi sorunlarından soyutlanamayacağını belirtmek gerekmektedir.

Kooperatifçiliğin gelişmesi, yaygınlaşması ve kooperatifleşmeleri istenilen sosyal guruplar yönünden arzulanan bir niteliğe kavuşturulması, mevcut ve kurulacak kooperatiflerin saptanan amaçlara uygun olarak faaliyet göstermesine bağlı kalmaktadır.

II. ARAŞTIRMA

Halen var olan tarımsal kooperatiflerimizin güçlü ve uyumlu bir şekilde gelişimini önleyen bir takım sorunların varlığı söylenebilir. Bu sorunlar genel olarak ülkenin kendi içinde bulunduğu coğrafi ve iklim şartlarından ileri gelebildiği gibi özel haller dışında ekonomik, politik ve sosyal yapının sonucu olarak ortaya çıkan sorunlar olarak belirtilebilir.

Birbirlerini tamamlayacak nitelikte iki ayrı araştırmada :

1. Kooperatiflerin birlik düzeyinde sorunlarının belirlenmesine çalışılmış ve

2. Kooperatiflerde planlanan ve gerçekleşen yatırım tutarlarıyla kredi tür ve kaynağına göre kâr-zarar ve sermaye ilişkileri araştırılarak, birim kooperatiflerin uğraşı alanlarına ve bölgelere göre, kâr-zarar ve sermaye dağılımları incelenmiştir.

Birinci araştırmanın sonucuna Türk tarımsal kooperatiflerinin sayı olarak % 80'ini oluşturan Tarım Satış, Tarım Kredi ve Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Birlik düzeyindeki kooperatiflere gönderilen anket formuna alınan yanıtların değerlendirilmesiyle ulaşılmıştır.

İkinci araştırmada Köy Kalkınma Kooperatifleri 1978 «Envanter Araştırması»* çalışmasından 20 ilde 826 Köy Kalkınma Birim

(*) Köy-Koop'ca yapılmıştır.

Kooperatifi alınıp 413 ünden alınan bilgiler en elverişli bulunarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmada İstatistiki yöntem olarak varyans ve tek-eş değişkenli kovaryans analizlerine başvurulmuştur. Böylelikle anlamlı sayılabilecek değişkenler arasındaki ilişkiler belirtenmeye çalışılmıştır. Bu amaçlar hazırlanan bilgisayar çözümlene paketinde varyans analizi ve kovaryans analiziyle ilgili F-testleri ile regrasyen doğruları eğimlerinin eşitliği testine yer verilmiştir. Ayrıca, kooperatiflerin faaliyet sonucu göstergesi olan kâr-zararın belirlenmesinde kâr eden ve zarar eden kooperatifleri iki guruba ayıran diskiriminant fonksiyonu elde edilmiştir. Bu arada sözü edilen guruplamada 16 değişkenin ayırıcı gücü de belirlenmiştir.

III. KOOPERATİFLERİN TEMEL SORUNLARI

Yukarıda anılan Birinci araştırmanın değerlendirilmesi sonucunda Türk Tarım Kooperatiflerinin temel sorunları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

1. Finansal sorunlar
2. Örgütsel sorunlar
3. Eğitim (personel) sorunları
4. Devlet - kooperatif ilişkileri
5. Denetim sorunu
6. Az gelişmişliğin verdiği sosyolojik ve psikolojik faktörler
7. Ekonomik ve politik gücün direnmesi

Bu araştırma sonucu bulgularına göre ve bilinen gerçekler doğrultusunda Türk tarımsal kooperatifçiliğinde en başta gelen sorun finansman olmaktadır. Özünde ortak çaba ve yardımlaşma ilkeleriyle özgün bir örgütlenme biçimi olan kooperatiflerden, kalkınmanın boyutları olan sermaye birikimi ve gelir bölüşümü konularında etkin bir araç olarak yararlanılması büyük ölçüde başta finansman olmak üzere örgütlenme ve eğitim ana başlıkları altında toplanabilecek sorunların çözümüyle ilgilidir.

IV. ARAŞTIRMA II NİN BULGULARI

İkinci araştırmamızdaki hipotez doğrultusunda kooperatifleri sermaye şirketlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri de kuşkusuz, kuruluşun amaç fonksiyonu ile ilgilidir. Sermaye şirketlerinde kâr maksimizasyonu biçiminde yer alan amaç fonksiyonu, koope-

ratifleri gelir-gider farkından olan bir işletme fazlasını amaçlamadıkları anlamına gelmez. Mevcut muhasebe tekniği içerisinde kooperatiflerde ortaya çıkan işletme fazlasının kâr olarak nitelenmesi ve başarı için bir ölçüt olarak ele alınması kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle araştırmamızda kooperatiflerin başarısının değerlendirilmesinde bir araç olarak kâr-zarar ölçütü kullanılmıştır.

Bu ölçüte göre araştırmada kapsanan 413 birim Köy-Kalkınma kooperatifinin % 48,4 ü (199) kâr, % 51,6 sı (214) zarar sonucu vermektedir. Kâr sonucu verenlerde ortalama ödenmiş sermaye miktarı 248.744 TL zarar edenlerde ise 370.818 TL olarak hesaplanmaktadır. Bölgesel olarak bunu ele alırsak Marmara, Güney ve Ege Bölgelerindeki kooperatiflerin kâr ettikleri, buna karşın orta, Doğu ve Güney-doğu Bölgelerindekilerin zarar ettikleri görülmektedir. Yapılan varyans analizinde değişik bölgelerde kâr-zarar farklılığı yoktur biçimindeki hipotez ulaşılan F- değeri itibarıyla % 5 güven aralığı içinde kabul edilmektedir. Bir başka deyişle, kâr-zarar belirlenmesinde coğrafi bölge boyutunun etkili olmadığı söylenebilir. Bu sonuç kovaryans analizinde ödenmiş sermayenin eş-değişken olarak alındığı durumda da değişme göstermemektedir. Bu sonuç ödenmiş sermaye değişkeninin de kâr-zarar belirlenmesinde etkisizliğini kanıtlamaktadır.

Kooperatiflerin uğraşı alanları olarak seçilen tarım, madencilik, imalat ve hizmetler kesimlerine göre ele alırsak; kooperatif faaliyetin bulunmadığı madencilik dışındaki imalat ve hizmetlerde zarar sonucu ortaya çıkmaktadır. Uygulanan varyans analizi uğraşı alanlarına göre kâr-zarar farklılığı bulunmadığı sonucunu vermektedir. Ayrıca, ödenmiş sermayenin eş-değişken olarak alındığı kovaryans analizinin sonucunda, ödenmiş sermaye değişkeninin kâr-zarar belirlenmesinde etkisizliğini göstermektedir. Bu sonuç, gerek kâr gerekse zarar eden birim kooperatiflerde ortalama ödenmiş sermayenin çok küçük kesitli olduğu hatırlanırsa, doğal karşılanabilir.

Çalışmamızda kâr-zarar ayırımına göre, birim kooperatiflere ait planlanan ve gerçekleşen işletme ve yatırım kredileri ortalama değerleri incelendiğinde, her iki türde de gerçekleşmenin düşük düzeyde olduğu görülür.

Öte yandan, kredilerde gerçekleşmenin düşük olmasının yanında, planlanan miktarın da oldukça küçük olduğu söylenebilir. Gerçekleşen kredinin kaynağına bakıldığında esas ağırlığın kamu çıkışlı kredileri olduğu görülür (özel ve kooperatifler kredisi tutarı az).

Kâr-zarar ayırımına göre, kooperatiflerin sağladıkları özel ve kooperatif kredilerde farklılık bulunmadığı sonucu yapılan varyans analizi sonucu ortaya çıkmaktadır (varılan F değerine göre).

Başka bir deyişle, farklı ortalama değerlere sahip görünümdeki kredi türlerinin kâr-zarar olgusunu açıklamada güçsüz kaldığı savunulabilir. Ödenmiş sermayenin eş-değişken olarak alındığı kovaryans analizlerindeki varılan F değerleri de bu yargıyı güçlendirmektedir. Öyle ki, her iki kaynaktan sağlanan kredi değişkenini, kâr-zararın belirlenmesindeki etkisizliği, ödenmiş sermaye değişkeninin saptırıcı etkisinden arıtıldıktan sonra da süregelmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla varyans ve kovaryans analizleri sonucunda elde edilen bulguların ışığında, kooperatiflerin kâr ya da zararın belirlenmesinde **bölgesel farklılık, ödenmiş sermaye miktarı, ve kooperatif uğraşı alanı ile kooperatif kredileri ve özel kuruluşlardan sağlanan kredilerin etkili olmadığı** izlenimi edinilmektedir.

Oysa, anılan kooperatifler için kâr-zarar ayırımına göre, gerçekleşen yatırım farklılığının bulunduğu varyans analizinde ulaşılan -F- değeriyle ortaya çıkmaktadır. Kâr sonucu veren kooperatiflerde gerçekleşen yatırım tutarı ortalama 288.663 TL. iken zarar sonucu verenlerde bu tutar 1.101.776 TL. olmaktadır. Anılan analizin sonucu ödenmiş sermayenin eş-değişken olarak alındığı durumda da değişme göstermemektedir.

Örneğimizde ele aldığımız kooperatiflerde gerçekleşen yatırım tutarlarıyla kamu kaynaklı kooperatif kredileri arasında ($r=.89$) gibi yüksek bir korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Determinasyon katsayısının ($R=.80$) olduğu ve toplam varyansın bu orandaki bölümünün anılan kredilerle açıklanabileceği düşünülürse, kooperatiflerde yatırımların finansmanında kamu kaynaklı kredilerin ne denli önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Kooperatiflerde kâr-zarar ayırımına göre, kamu kredisinin farklılığının bulunup bulunmadığı varyans analizinde araştırılmış ve hipotezin reddini gerektiren -F- değerine varılmıştır. Kâr sonucu veren kooperatiflerde kamu kredisi ortalaması 139.542- TL. dir. Zarar sonucu verenlerde 892.542- TL. dir. Kooperatiflerde ödenmiş sermayenin eş-değişken olarak alındığı kovaryans analizinde de elde edilen sonuç değişmemiş ve hipotez reddedilmiştir. Kamu kredisiyle kâr-zarar arasında ($r=.72$) gibi yüksek sayılabilecek bir korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Toplam varyansın % 52 sini ($R=.52$) açıklayan bu değer, kamu kredisi artışının zararın büyümesine

yol açan etkenlerin başlıcalarından birisi olduğuna işaret etmektedir.

Analize giren birim kooperatiflerde sermaye bileşiminin gerektirdiği tutarları ulaşılamadığı da anlaşılmaktadır. Aynı veriler üzerinde uygulanan diskriminant analizi de bu yolda belirtiler taşımaktadır. Bu analizde 16 değişken üzerinden kâr ve zarar eden gruplarını ayıracak diskriminant fonksiyonu elde edilmiştir. Fonksiyonun ayırıcı gücü irdelendiğinde ters guruba giren birim kooperatiflerin, kâr edenler gurubunda % 42,5, zarar edenler gurubunda % 35.6 olduğu görülmüştür. Gene bu fonksiyonun katsayılarından sermaye yetersizliği değişkeni 5.6 ile ilk sıradadır. Sermaye yetersizliğinin iki gurubu ayırmada önemli rol oynaması dikkat çekicidir. Fonksiyonun diğer katsayıları gözden geçirilirse konu ve yer seçimi ile proje hataları, yönetim yetersizliğinin iki gurubu ayırmada önemli bir ağırlığı taşıdığı gibi ilginç sonuçlara varılır.

Bu araştırmamızı özetlersek, kooperatiflerin kendine özgü amaç fonksiyonunu da gözeterek gelir-gider farkından oluşan işletme fazlası ölçüt alındığında coğrafi konum, uğraş alanları, ödenmiş sermaye tutarları, kooperatif kredisi ve özel kredi olanaklarının birim kooperatiflerin başarısında, etkinliklerinin güçlü olmadığı izlenimi edinilmektedir. Bu olgunun kökeninde birim kooperatiflerin ölçek açısından küçük kesitli olmaları, yönetim yetersizliği ile konu ve proje hataları gibi etkenlerin rol oynadığı görülmektedir. Öte yandan, devlet kredisinin kâr-zarar açısından belirleyici sayılabilmesinin de bu görüntüyü desteklediği anlaşılmaktadır. Küçük kesitli birim kooperatiflerin zaten gereksinimleri ölçüsünde yararlanmadıkları bu kredi kaynağının yükü altında, proje ve konu hataları, yönetim yetersizliği, yatırımların üretici aşamaya geçememeleri sonucunda ezildikleri izlenimi ortaya çıkmaktadır.

V. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaptığımız araştırma sonucunda elde edilen bulgular göstermektedir ki, Türk Tarımsal Kooperatifçiliğinde en başta gelen sorun finansman olmaktadır. Ayrıca, bu çalışma kooperatiflerde dış kaynak gereksiniminin önemli olduğunu ancak sağlanan kaynakların yetersiz düzeyde kaldığını göstermektedir. Bunun yanında söz konusu kaynakların önemli bir bölümünün de kamu çıkışı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bu araştırmada yetersiz düzeyde de olsa, kooperatiflerde gerçekleşen yatırımların önemli bir bölümünün kamu çıkışlı kredilerle finansa edildiği saptanmıştır. Ne varki, proje seçiminde ve uygulamasındaki aksaklıklarla finansman yetersizliği kooperatif-

leri gerçekleştirdikleri yatırım sonucunda zarar eden kuruluşlar durumuna sokmaktadır. Bu olgu, kooperatiflerin kalkınmada etkili bir araç olarak kullanma olanağını önemli bir ölçüde sınırlamakta ve kooperatif hareketin sağlıklı gelişimini engellemektedir. Rasyonel ilkelerle dağıtılmadığı izlenimi edinilen kredilerden yararlanmak amacıyla, kalkınma hedefleriyle uyumlu projelerden yoksun kooperatif kuruluşların olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu olgu, sınırlı olan kamu kredilerinin, çok sayıda kooperatife, yapılabirliği tartışmalı projeler için küçük miktarlarda dağıtımıyla ortaya çıkan kaynak israfına işaret etmektedir.

Kanımızca, mevcut kooperatif hareketin sorunları «Türkiye toplum yapısına uygun bir kooperatifçilik yaklaşımını» ortaya koyma gereğidir. Bu doğrultuda kooperatiflerin başarılı olabilmeleri için ön koşullar olarak şunlar sıralanabilir.

1. Öngörülen kooperatiflerin programlarının uygun olabilir olması;
2. Günün ekonomik ve sosyal koşullarıyla uyumlu bir kooperatif yasasına kuvuşturulmuş olması;
3. Halka dönük ve halkta kooperatifçilikle ilgili değer yargılarının yaratılması için bir eğitim programının uygulanması;
4. Yetiştirilmiş kooperatif liderleri ve elemanlarının olması;
5. Yeterli denetimin olması ve;
6. Yeterli finansmanın sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

1. Atıgullah, M., «The Robustness of the Covariance Analysis of One-way Classification», *Biometrika*, vol. 51, No 384, 1964.
2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma planı Kırsal Kooperatifçilik Özel İhtisas Alt Komisyon Raporu, Ankara : 1977,
3. Helm, Franz, C., **Kooperatif İşletme Ekonomisi** çeviren İlhan Cemalcılar, Eskişehir İktisadi ve Ticari ilimler Akademisi Basımevi, 1976.
4. Kazgan, Gülten, **Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1966.
5. Mülayim, Ziya Gökalp, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.

6. Newifer, N.J., «Prerequisites For the Development of Agricultural Cooperatives in Developing Countries», Yearbook of Agricultural Co-operation, Oxford, 1973.
7. Pickard, David, H., «Factor Affecting Success and failure in Farmers Cooperative Associations», *Journal of Agricultural Economics*, Vol. XX, 21 January, 1970.
8. Santas, Ernesto, V., «Cooperative Efficiency Criteria», *Reading in Cooperative Management*, International Cooperative Alliance, New Delhi, 1977.
9. Schultz, Theodore, W., *The Economic Organization of Agriculture*, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1953.
10. United Nations, *Progress in Land Reform Fifth Report*, New York, 1970.